

DOI: <https://doi.org/10.35577/iducz.2019.07.05>

УДК 351:355.58

Гаваза А.О., Хамхіль А.А.

СТАН ДОСЛІДЖЕНОСТІ ФЕНОМЕНУ КУЛЬТУРИ ПРОТИМІННОЇ БЕЗПЕКИ

Формування ноксологічного (безпекового) мислення людини є стратегічним завданням системи освіти в контексті формування її відповідальності за безпеку і життєздатність соціальної спільноти. Культура безпеки як соціальне явище представлена в ідеології, релігії, науці (містить знання про безпеку людини і суспільства), мистецтві, міфології, спорті. У той же час, в особистісному її втіленні і безпека життєдіяльності, як характеристика людини з її діяльністю, не є одним і тим же. Безпечна життєдіяльність – це життєдіяльність за законами безпеки (профілактика, мінімізація, подолання, усунення наслідків шкідливих і небезпечних факторів). А культура безпеки особистості включає ще низку додаткових компонентів – це і мотивація, і досвід самовдосконалення готовності до безпечної життєдіяльності.

В Україні концепція культури безпеки почала системно впроваджуватися на вітчизняних АЕС, підприємствах авіаційного транспорту та підтримана іншими галузями, проте більш широке її розповсюдження гальмується з наступних причин: несформована цілісна державна політика щодо формування та реалізації стратегії впровадження культури безпеки, яка б охоплювала усі сфери діяльності людей; відсутність надвідомчого координаційно-методологічного центру, що сприятиме впровадженню організаційних підходів до покращення ситуації щодо формування культури безпеки; недостатня увага питанням культури безпеки приділяється у сфері виховання, освіти та просвіти.

Законодавчо визначено, що місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування у взаємодії з центральними органами виконавчої влади, державними органами та національним органом з питань протимінної діяльності у межах своїх повноважень інформують населення про можливі загрози від вибухонебезпечних предметів і заходи, які необхідно вживати для уникнення небезпеки для життя і здоров'я.

Оператори протимінної діяльності, що залучаються відповідними суб'єктами протимінної діяльності до виконання заходів у цій сфері, у взаємодії із національним органом з питань протимінної діяльності можуть виконувати такі заходи у сфері протимінної діяльності, зокрема: проведення навчання протидії ризикам, що пов'язані з вибухонебезпечними предметами; здійснення інформування (пропаганди) щодо незастосування вибухонебезпечних предметів. Тобто можемо говорити про прийняття концептуального

законодавчого акту, нюанси запровадження якого мають бути регламентовані низкою підзаконних актів для регулювання окремих напрямів, зокрема формування протимінної культури безпеки.

Ключові слова: культура безпеки, протимінна безпека, навчання, формування, управління.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Поняття “культура безпеки” вперше з'явилося в процесі аналізу причин і наслідків Чорнобильської аварії, здійсненого Міжнародним агентством з атомної енергії (МАГАТЕ). Було визнано, що саме відсутність культури безпеки стала однією з причин трагедії. Міжнародна консультативна група з ядерної безпеки при Генеральному директорі МАГАТЕ запропонувала наступне визначення цього поняття: “Культура безпеки – це такий набір характеристик і особливостей діяльності організацій та поведінки окремих осіб, який встановлює, що проблемам безпеки атомних станцій, як таким, що мають вищий пріоритет, приділяється увага, яка визначається їх значущістю” [1].

В Україні концепція культури безпеки почала системно впроваджуватися на вітчизняних АЕС [3];, підприємствах авіаційного транспорту та підтримана іншими галузями, проте більш широке її розповсюдження гальмується з наступних причин [2]:

несформована цілісна державна політика щодо формування та реалізації стратегії впровадження культури безпеки, яка б охоплювала усі сфери діяльності людей;

відсутність надвідомчого координаційно-методологічного центру, що сприятиме впровадженню організаційних підходів до покращення ситуації щодо формування культури безпеки;

недостатня увага питанням культури безпеки приділяється у сфері виховання, освіти та просвіти.

Формування ноксологічного (безпекового) мислення людини є стратегічним завданням системи освіти в контексті формування її

відповідальності за безпеку і життєздатність соціальної спільноти.

Отже, безпека людини є базовою складовою “сталого людського розвитку” (Sustainable Human Development), що використовується світовою спільнотою як основний важіль гуманітарного розвитку планетарного суспільства. Невипадково, розробниками концепції науково-освітнянського напрямку “Безпека життя і діяльності людини” (В.В. Бегун, І.М. Науменко), аналізуючи процес трансформації системи публічного управління передових країн світу, зроблено висновок: “...безпека власного існування, стабільність життєзабезпечення, страхування від нещасного випадку і таке інше становлять базовий зміст сучасної системи державного управління” [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика статті є мультидисциплінарною та торкається декількох сфер наукової та практичної діяльності – державного управління, цивільного захисту, управління освітою та безпеки життєдіяльності.

Мета статті. Аналіз нормативно-правового забезпечення формування протимінної культури безпеки та організації просвітницької діяльності з означеного питання, а також виявлення прогалин для опрацювання подальших рекомендацій щодо державного регулювання даного питання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Взагалі поняття “культура” використовується у різних площинах – це і культура рослин, і виробництва, археологічні культури тощо. Що стосується культури суспільства, то під нею звичайно розуміють сукупність досягнень людства в духовній сфері. У гуманітарних дослідженнях термін “культура” частіше за все відбиває цілком визначене в часі і просторі суспільство, яке чітко відрізняється етнічним складом, рівнем розвитку технології, своєрідністю господарського та суспільного життя.

У суспільстві культурні норми є обов’язковими і вказують міру необхідності людських вчинків; слугують очікуваннями щодо майбутнього вчинку; контролюють поведінку, що відхиляється від норми; є зразками,

еталонами поведінки.

Дефініція “безпека” має багатобічний характер. Вона обумовлена різними факторами – об’єктивними і суб’єктивними, соціопсихологічними та культурними, політичними та законодавчими, природними та технічними, макро- і мікроекономічними, які взаємно залишаються у нерозривному зв’язку.

Зауважимо, що рівень безпеки життя і діяльності людини визначається низкою зовнішніх і внутрішніх умов, до яких належать:

соціальні умови життя людини, що обумовлюють ступінь її забезпеченості в охороні здоров’я, культурі, захищеності дитинства, старості, непрацездатності та ін.;

екологічні умови, що визначають рівень захищеності людини від впливу несприятливих екологічних факторів на здоров’я та перспективи подальшого життя;

правові умови, що визначають рівень захищеності прав, свобод і обов’язків людини і держави;

матеріально-економічні умови, що обумовлюють ступінь захищеності людини від злиднів, задоволення нормальних потреб у їжі, одязі, житлі та ін.;

освітньо-культурні умови, що надають можливість набути знання і навички для здійснення професійної діяльності та самореалізації особистості.

Культура безпеки як соціальне явище представлена в ідеології, релігії, науці (містить знання про безпеку людини і суспільства), мистецтві, міфології, спорті. У той же час, в особистісному її втіленні і безпека життєдіяльності, як характеристика людини з її діяльністю, не є одним і тим же. Безпечна життєдіяльність – це життєдіяльність за законами безпеки (профілактика, мінімізація, подолання, усунення наслідків шкідливих і небезпечних факторів). А культура безпеки особистості включає ще низку додаткових компонентів – це і мотивація, і досвід самовдосконалення готовності до безпечної життєдіяльності.

Зазначимо, що культура безпеки життєдіяльності населення – це сукупність цінностей, стандартів, моральних норм і норм поведінки, спрямованих на підтримання самодисципліни як способу підвищення рівня безпеки.

Носієм культури безпеки є людина, творча, розумова діяльність якої перетворюється на цінності, норми, знання, поведінку, ставлення до інших людей та середовища існування. Вона відбивається у використанні методів, способів і прийомів побутової і професійної поведінки, яка мінімізує певні ризики та загрози. Безпека людини – це стан її повного фізичного, соціального та духовного добробуту, який визначається внутрішніми (спадковість, фізичне та психічне здоров'я) і зовнішніми (навколишнє природне, антропогенне, техногенне, соціальне середовище) чинниками.

Кодексом цивільного захисту України визначено, що цивільний захист – це функція держави, спрямована на захист населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій шляхом запобігання таким ситуаціям, ліквідації їх наслідків і надання допомоги постраждалим у мирний час та в особливий період [5]. Ст 41. Кодексу цивільного захисту України регулює формування культури безпеки життєдіяльності населення, а також навчання учнів, студентів та дітей дошкільного віку.

Згідно з вимогами ДСТУ 5058:2008 “Навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях” [6] передбачено, що залежно від участі населення у виконанні завдань цивільного захисту населення для навчання діям у НС має бути розподілена за групами:

група А – особи керівного складу цивільного захисту та інші управлінські кадри і фахівці, на яких поширюється дія законів України у сфері цивільного захисту;

група Б – працівники підприємств, установ і організацій;

група В – студенти, учні та вихованці дошкільних навчальних закладів;

група Г – особи, не зайняті у сфері виробництва й обслуговування.

Постанова Кабінету Міністрів України від 26.06.2013 № 444 “Про затвердження Порядку здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях” [7] визначає механізм організації навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях, його структуру, види та форми.

Таким чином, виникає деяка розбіжність між розподілом категорій навчання населення діям в надзвичайних ситуаціях у вищезазначених нормативно-правових актах. Іншими словами, в нормативно-правових актах, що вийшли після набрання чинності Кодексу цивільного захисту України, категорія “керівний склад та фахівці, діяльність яких пов’язана з організацією і здійсненням заходів з питань цивільного захисту” виділяється окремо. Це пояснюється тим, що дана категорія безпосередньо пов’язана з організацією і здійсненням заходів з питань цивільного захисту, у тому числі бере участь у навчанні інших трьох категорій населення діям у надзвичайних ситуаціях та може бути віднесена до суб’єкта публічного управління, через який здійснюється державне управління зазначеною системою.

Якщо мова йдеться про культуру безпеки в умовах надзвичайних ситуацій, то маємо зазначити що це – комплексна система знань про захищеність життя і діяльності особистості, суспільства і життєвого середовища від небезпечних факторів надзвичайних ситуацій незалежно від їх характеру.

Специфічність феномену “культура безпеки” полягає в тому, що, по-перше, вона є не тільки компонентом загальнолюдської культури, але й компонентом будь-якої професійної культури, навіть такої, котра, на перший погляд, здається абсолютно безпечною, проте не можна забувати про існування аксіоми про потенційну небезпеку будь-якої діяльності. Так, професії типу “людина-людина”, які не пов’язані безпосередньо з такими джерелами небезпеки, як технічні засоби, зумовлені, у свою чергу, соціальними безпеками. По-друге, культура безпеки виступає і як самостійне утворення, як особливий

вид професійної культури представників професій, пов'язаних з ризиком для життєдіяльності під час виконання професійних функцій (рятувальники, пожежники, військові тощо).

Необхідність спеціального цілеспрямованого формування культури безпеки пов'язана з активною розробкою і впровадженням нових технологій, дедалі більшим техногенним навантаженням на довкілля і людину, появою і поширенням нових видів небезпек (екологічних, інформаційних, релігійних, соціальних, військових тощо) [9].

Проблему формування культури безпеки доцільно розв'язувати у двох напрямках:

- у повсякденних умовах життя і діяльності людей, тобто на виробництві й у побуті (на вулиці, вдома, у місцях відпочинку тощо);
- в умовах надзвичайних ситуацій, що характеризуються різкими і масштабними змінами обставин.

На сьогодні внаслідок проблеми мінної небезпеки критично зросла загроза життю громадян та провадження господарської діяльності на території держави. Значна частина території Донецької та Луганської областей в районі проведення Антитерористичної операції, у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України, опинилася забрудненою значною кількістю вибухонебезпечних предметів. У результаті чого на Сході України значно почастишали випадки травмування та загибелі як мирного населення, так і військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань.

За оцінками Офісу ООН з координації гуманітарних питань, оприлюдненими в листопаді 2015 року, тільки уздовж лінії розмежування в зоні Антитерористичної операції (далі – АТО) “забруднена” мінами територія охоплює площу близько 300 км².

Поки що в зоні АТО проводиться несистемне виявлення забрудненої мінно-вибуховими пристроями місцевості та її розмінування, переважно вздовж лінії розмежування і на окремих об'єктах забезпечення життєдіяльності

населення.

Для того, щоб територія стала знову безпечною для проживання, а також ведення промислової і сільськогосподарської діяльності, необхідні заходи по “гуманітарного розмінування”. Цей процес має таку концепцію:

1. Повне обстеження територій та інфраструктурних об’єктів на предмет наявності мін або боєприпасів. Складання карт небезпечних зон.
2. Інформування місцевого населення про небезпечні зони, навчання їх правилам протимінної безпеки.
3. Розмінування і утилізація вибухонебезпечних предметів.
4. Пропаганда заборони на використання протипіхотних мін.
5. Допомога постраждалим від мін особам, їх фізична і соціальна реабілітація.

Відповідно до ст 5. прийнятого Верховною Радою Закону України “Про протимінну діяльність” зазначено, що основними складовими видів протимінної діяльності в Україні є: обстеження, маркування і складання карт території; очищення забрудненої території шляхом виконання робіт з розмінування, а саме: виявлення, перевезення, знешкодження або знищення вибухонебезпечних предметів; підготовка документації за наслідками проведення робіт з розмінування; надання інформації про заходи з протимінної діяльності, а також інформування населення про мінну небезпеку та щодо незастосування вибухонебезпечних предметів; навчання протидії ризикам, пов’язаним із вибухонебезпечними предметами; утилізація надлишкових боєприпасів, боєприпасів, непридатних для подальшого використання та зберігання, а також боєприпасів, що підлягають знищенню відповідно до міжнародних зобов’язань; надання допомоги постраждалим особам та здійснення їх реабілітації; агітаційно-просвітницька робота стосовно невикористання протипіхотних мін.

У ст. 22 Закону зазначено, що місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування у взаємодії з центральними органами виконавчої

влади, державними органами та національним органом з питань протимінної діяльності у межах своїх повноважень інформують населення про можливі загрози від вибухонебезпечних предметів і заходи, які необхідно вживати для уникнення небезпеки для життя і здоров'я.

Ст. 28 Закону зазначає, що оператори протимінної діяльності, що залучаються відповідними суб'єктами протимінної діяльності до виконання заходів у цій сфері, у взаємодії із національним органом з питань протимінної діяльності можуть виконувати такі заходи у сфері протимінної діяльності, зокрема: проведення навчання протидії ризикам, що пов'язані з вибухонебезпечними предметами; здійснення інформування (пропаганди) щодо незастосування вибухонебезпечних предметів. Тобто можемо говорити про прийняття концептуального законодавчого акту, нюанси запровадження якого мають бути регламентовані низкою підзаконних актів для регулювання окремих напрямів, зокрема формування протимінної культури безпеки.

За останні декілька років співтовариство, що займається проблемами протимінної діяльності, здійснило важливі кроки на шляху професіоналізації процесу інформування про мінну небезпеку (ІМН) та небезпеку від вибухонебезпечних залишків війни (ВЗВ). Центральним елементом цього процесу є розробка міжнародних стандартів для ІМН, виконувана ЮНІСЕФ у межах стандартів МСПМД, які скеровуються ЮНМАС. У жовтні 2003 р. ЮНІСЕФ підготував сім стандартів ІМН, які формально були прийняті як стандарти МСПМД у червні 2004 р: МСПМД (IMAS) 07.11: Посібник для управління інформуванням про мінну небезпеку; МСПМД (IMAS) 07.31: Акредитація організацій і операцій у сфері інформування про мінну небезпеку; МСПМД (IMAS) 07.41: Моніторинг програм та проектів у сфері інформування про мінну небезпеку; МСПМД (IMAS) 08.50: Збір даних та оцінка потреб для процесу інформування про мінну небезпеку; МСПМД (IMAS) 12.10: Планування програм та проектів у сфері інформування про мінну небезпеку; МСПМД (IMAS) 12.20: Виконання програм та проектів у сфері інформування

про мінну небезпеку; МСПМД (IMAS) 14.20: Оцінка програм та проектів у сфері інформування про мінну небезпеку.

У документі [8] термін “інформування про мінну небезпеку та небезпеку від ВЗВ” (ІМН) стосується дій, які спрямовані на зменшення ризику загибелі або ушкодження від мін або ВЗВ (включно з суббоєприпасами, що не вибухнули) шляхом підвищення обізнаності та заохочення до безпечної поведінки. Ця діяльність включає також обмін інформацією з громадами в зонах підвищеного ризику, комунікація ідей та сигналів щодо культури безпеки до цільових груп, та підтримку місцевих громад в управлінні ризиками і в участі в протимінній діяльності.

ІМН має забезпечити, щоб чоловіки, жінки та діти в уражених громадах були обізнані щодо ризиків від мін та ВЗВ, та були заохочені поводити себе таким чином, щоб зменшити ризик для людей, майна та довкілля. Метою інформування є зменшення ризику до такого рівня, щоб люди могли жити безпечно, та забезпечення сприятливого середовища з тим, щоб економічний та соціальний розвиток відбувалися б вільно, без обмежень, накладених забрудненням.

ІМН є невід’ємною частиною планування та провадження протимінної діяльності. Очевидно, що це не може бути поодиноким діяльністю,¹ але, де тільки можливо, воно повинно відбуватися на підтримку або у поєднанні з іншими видами протимінної діяльності. Програми та проекти можуть виконуватися у надзвичайних ситуаціях або в умовах гуманітарних операцій, під час стадії пост-конфліктного переходу або для соціально-економічного.

У певних умовах НС, коли розмінування не можливе, або ще не почалося, або в країнах зі залишковим забрудненням (що стає все більш типовим), ІМН може увійти до шкільної програми і не буде пов’язаним з іншими аспектами протимінної діяльності. Таким чином, освітні інституції можуть управляти та моніторити ІМН незалежно від центру протимінної діяльності.

Висновки.

За результатами дослідження джерел наукової літератури встановлено, що питання формування протимінної культури безпеки не висвітлено у науковій літературі незважаючи на надзвичайно високу актуальність даної проблеми. Станом на сьогоднішній день напрацьовано певну нормативно-правову базу з проблематики протимінної діяльності і гуманітарного розмінування, запроваджуються світові стандарти протимінної безпеки та створено методичну базу навчання школярів з протимінної безпеки. Зважаючи на це, питання державного регулювання формуванням протимінної безпеки є напрямом наших подальших наукових розвідок.

Враховуючи наступні нормативні документи: термін “культура безпеки” нормативно закріплений в Україні лише у сфері ядерної енергетики; окремі заклади вищої освіти запровадили викладання дисципліни “Культура безпеки”; потребує удосконалення понятійно-категорійний апарат з даної проблеми щодо розмежування понять “культура безпеки” і “безпека життєдіяльності” для подальшого унормування.

Список використаних джерел

1. Культура безопасности. Доклад Международной консультативной группы по ядерной безопасности: серия изданий по безопасности, № 75-INSAG-4 / МАГАТЭ. Вена, 1991. 51 с.
2. Проблеми впровадження культури безпеки в Україні: аналітична доповідь / НІСД. Київ, 2012. 17 с.
3. Іванова Т. В. Забезпечення еколого-економічної безпеки як умови сталого розвитку України: державно-управлінські аспекти. *Наукові розвідки з державного та муніципального управління*: наук.-практ. журн. 2013. Вип. 1. С. 42–53.
4. Бегун В. В., Науменко І. М. Безпека життєдіяльності (забезпечення соціальної, техногенної та природної безпеки): навч. посібник / УАННП

“Фенікс”. Київ, 2004. 328 с.

5. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 02.10.2012 № 5403-VI // База даних “Законодавство України” / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17> (дата звернення: 2.10.2019).

6. ДСТУ 5058:2008. Безпека у надзвичайних ситуаціях. Навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях. Основні положення. [Чинний від 2010-01-01]. Вид. офіц. Київ, 2009. 14 с. (Інформація та документація).

7. Про затвердження Порядку здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях: постанова Кабінету Міністрів України від 26.06.2013 № 444 // База даних “Законодавство України” / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/444-2013-%D0%BF> (дата звернення: 2.10.2019).

8. Міжнародні стандарти протимінної діяльності: інформування населення (МСПІМД) (IMAS) 12.10. Інформування про мінну небезпеку та небезпеку ВЗВ. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/149536?download=true>.

9. Романів Л. В., Пішак О. В., Бойчук Р. Р. Культура безпеки, як складова базової культури особистості. *Молодий вчений*: наук. журн. 2017. № 3.1. С. 238–241.

References

1. International Atomic Energy Agency (1991), “Kul'tura bezopasnosty. Doklad Mezhdunarodnoj konsul'tativnoj hruppy po iadernoj bezopasnosty: seryia yzdanyj po bezopasnosty, № 75-INSAG-4” [Security culture. Report of the International Nuclear Safety Advisory Group. Safety Editions Series, No. 75-INSAG-4], IAEA, Vienna, Austria.

2. National Institute for Strategic Studies (2012), “Problemy vprovadzhennia kul'tury bezpeky v Ukraini” [Problems of implementation of security culture in Ukraine], NISS, Kyiv, Ukraine.

3. Ivanova, T.V. (2013), “Provision of ecological and economic security as a

condition for sustainable development of Ukraine: state and administrative aspects”, *Naukovi rozvidky z derzhavnoho ta munitsypal'noho upravlinnia*, vol. 1., pp. 42–53.

4. Begun, V.V. and Naumenko, I.M. (2004), *Bezpeka zhyttiediial'nosti (zabezpechennia sotsial'noi, tekhnohennoi ta pryrodnoi bezpeky)* [Life safety (social, technogenic and natural security)], Feniks, Kyiv, Ukraine.

5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine “Code of Civil Protection”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17> (Accessed 2 October 2019).

6. State Standard 5058:2008 (2008), *Emergency safety. Training the population in emergency situations. Substantive provisions*. Kyiv: SE “UkrNDNC”, 14 p. (In Ukrainian).

7. Cabinet of Ministers of Ukraine (2013), “Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On approval of the Procedure for the implementation of emergency response training”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/444-2013-%D0%BF> (Accessed 2 October 2019).

8. International Mine Action Standards (2019), “International Mine Action Standards: Public Awareness (IMAS) 12.10”, available at: <https://www.osce.org/uk/ukraine/149536?download=true> (Accessed 2 October 2019).

9. Romaniv, L.V. Pishak, O.V. and Bojchuk, R.R. (2017), “Security culture as a component of the basic personality culture”, *Molodyj vchenyj*, vol. 3.1, pp. 238–241.